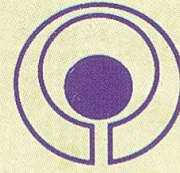

۲۳ سال ششم
زمستان ۱۳۸۵

زنگار

فصلنامه علمی - پژوهشی

دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
گروه پژوهشی رفاه اجتماعی

- کارپایه مفهومی و مفهوم‌سازی سرمایه اجتماعی (با تأکید بر شرایط ایران) / پرویز پیران و دیگران
- سرمایه اجتماعی به مثابه یک سیستم پیچیده / مریم شریفیان ثانی و دیگران
- مشارکت اجتماعی یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی / میرطاهر موسوی
- مقایسه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی کشاورزان عضو و غیرعضو تعاونی‌های تولید روستایی / علی احمدی فیروزجائی و دیگران
- جوانان، سرمایه اجتماعی و رفتارهای داوطلبانه / پیام روشنفکر و دیگران
- تبیین افول سرمایه اجتماعی / علی دینی ترکمانی
- تخمین سطح و توزیع سرمایه اجتماعی استان‌ها / رحمان سعادت
- سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی - اجتماعی در کلان‌شهر تهران / سیداحمد فیروزآبادی و دیگران
- سطح‌بندی سرمایه اجتماعی در شهرستان‌های استان اصفهان / وحید قاسمی و دیگران
- نقش مشارکت شهروندی، شایسته‌سالاری و ساختارهای سازمانی در رفتار و نگرش کارکنان سازمان‌ها / محسن گل‌پرور و دیگران
- ارزیابی کارکرد اجتماعی سازمان‌های غیردولتی در ایران / احمد عبداللهی و دیگران
- مسئولیت مدنی دولت در بلایای طبیعی / مشتاق زرگوش
- اخلاق کار و عوامل مؤثر بر آن در کارکنان ادارات دولتی / سعید معیدفر
- کتابخانه

سطح بندی سرمایه اجتماعی در شهرستان های استان اصفهان^۱

وحید قاسمی*، رضا اسماعیلی**، کامران ربیعی***

طرح مسأله: هدف مقاله حاضر سنجش میزان سرمایه اجتماعی در بیست شهرستان استان اصفهان و رتبه بندی آنها می باشد.
روش تحقیق: مطالعه به صورت پیمایشی و با استفاده از پرسش نامه استاندارد شده صورت گرفته است، حجم نمونه مورد بررسی ۴۷۳۹ نفر شهروندانی هستند که به صورت سهمیه ای متناسب با سن و جنس انتخاب شده اند.
یافته ها: یافته های پژوهش نشان می دهد در میان شهرهای استان اصفهان شهر اصفهان به عنوان مرکز استان همراه با خمینی شهر از پایین ترین سطح سرمایه اجتماعی برخوردار بوده اند.

نتایج: شاخص های سرمایه اجتماعی که از وضعیت مناسب تری برخوردارند آن هایی هستند که بیشتر با وجوه سنتی جامعه در ارتباط اند (اعتماد به خانواده، مشارکت در امور مذهبی و سایر اشکال مشارکت اجتماعی) و شاخص هایی که با زندگی مدرن رابطه بیشتری دارند در وضعیت نامطلوب تری قرار دارند (اعتماد به غریبه ها، الگوهای مختلف مشارکت مدنی).

کلید واژه ها: اعتماد اجتماعی، سرمایه اجتماعی، شبکه اجتماعی، مشارکت اجتماعی و مدنی،

هنجار اجتماعی

تاریخ پذیرش: ۸۵/۱۲/۵

تاریخ دریافت: ۸۵/۸/۲۰

۱. مقاله حاضر برگرفته از پژوهشی است که با حمایت و پشتیبانی مرکز آموزش عالی علمی-کاربردی فرهنگ و هنر اصفهان انجام شده است. نویسندگان مقاله بر خود لازم می دانند از مدیریت و واحد پژوهش مرکز مذکور و مؤسسه فرهنگی پژوهشی تندیس دانش اصفهان نهایت تشکر را به عمل آورند.

* دکتر جامعه شناس، عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان <vaghasemi@yahoo.com>

** دکتر جامعه شناس

*** کارشناس ارشد جامعه شناسی

مقدمه

در گذشته، جوامع بشری نظم سنتی پایداری را تجربه کرده‌اند. نظام حکومتی، باورها و اعتقادات مذهبی و سبک زندگی افراد کمتر در معرض تغییر و یا شک و تردید قرار می‌گرفت. در این وضعیت متولیان جامعه با استفاده از ابزارهای متعدد به سادگی می‌توانستند نظمی را در جامعه حاکم کرده، به مسائل معیشتی و نیازهای اجتماعی مردم پاسخ دهند.

با آغاز انقلاب صنعتی و انتشار موج تکنولوژی در غرب و سپس در دیگر نقاط دنیا شاهد پیشرفت‌های سریع فنی و به موازات آن گسترش آگاهی‌های عمومی و افزایش سطح انتظارات و توقعات مردم بوده‌ایم. همین مسأله به بی‌نظمی‌ها و اغتشاشات اجتماعی که نسبت مستقیمی نیز با سطح شهرنشینی دارد، دامن زده و اندیشمندان و مسئولین جامعه را به فکر سامان دادن و به نظم درآوردن جامعه انداخت تا از این رهگذر بتوان بستر لازم جهت پیشرفت و ترقی جامعه را فراهم کرد. از این رو رشته‌های تحصیلی مانند اقتصاد، مدیریت، جامعه‌شناسی و ... رشد کرده که سعی در تحلیل وضعیت موجود و ارائه راهکارهای مناسب داشته‌اند.

در آغاز موتور محرک پیشرفت جامعه استخراج منابع طبیعی و تراکم سرمایه مادی و در یک کلام رشد اقتصادی تشخیص داده شده و بر افزایش تولیدات و درآمد ملی و تسخیر بیشتر طبیعت با استفاده از ابزار علم و فناوری تأکید شد. لیکن دانشمندان علوم اجتماعی با مقایسه تطبیقی کشورها و بررسی دقیق ساختار اجتماعی جوامع پیشرفته به نوع خاصی از سرمایه پی بردند که در پرتو آن، همکاری، همیاری و مشارکت افراد جهت نیل به منافع مشترک میسر می‌شود و بدان اصطلاح «سرمایه اجتماعی» اطلاق شد. این شکل سرمایه که از شیوه تعامل بین افراد و وجود هنجارهای مناسب همیاری و همکاری حاصل می‌شود ریشه در اعتماد متقابل، ارزش‌های مشترک، وجود بسترهای لازم (محیط سیاسی - اجتماعی و شبکه‌های متنوع اجتماعی) جهت مشارکت فعالانه همه آحاد جامعه دارد. کشورهای پیشرفته صنعتی هم اکنون در کنار سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف اقتصادی، در برنامه‌ریزی‌های کلان سالانه خود

جهت حفظ و افزایش سرمایه اجتماعی نیز سرمایه‌گذاری لازم را به عمل می‌آورند. کشورهای در حال توسعه که هم اکنون می‌خواهند در زمینه توسعه جا پای کشورهای توسعه یافته بگذارند خود را با موانع عدیده‌ای روبه‌رو می‌بینند که از جمله آن می‌توان به ناکارآمدی بخش اداری، بی‌مسئولیتی ارگان‌های حکومتی، پایین بودن سطح اعتماد بین مردم و نیز میان ملت - دولت و نبود روحیه مشارکت‌پذیری در آحاد جامعه جهت بهبود اوضاع اجتماعی اشاره کرد. همه این موارد را می‌توان در چارچوب سرمایه اجتماعی مورد مطالعه قرار داد و با قرار دادن آن‌ها در شبکه‌ای نظام یافته به آسیب‌شناسی نظام اجتماعی مبادرت ورزید.

مسئله اصلی که گروه پژوهش را به سمت ارائه و اجرای طرح حاضر سوق داده است، نادیده انگاشته شدن یا کم‌رنگ جلوه کردن سرمایه اجتماعی در برنامه‌ریزی‌های کلان اقتصادی - اجتماعی با وجود موقعیت منحصر به فرد آن در بین عوامل تعیین‌کننده در سرنوشت نظام جمعی است. گروه تحقیق امیدوار است تا با طرح این موضوع در گستره استانی گامی در جهت توجه نظری و عملی بیشتر به این پدیده بردارد و در عین حال زمینه را برای نقد و بررسی بیشتر این مفهوم به لحاظ نظری و به‌ویژه به لحاظ تجربی و نقد ابزارهای به کار رفته در سنجش سرمایه اجتماعی را فراهم آورد.

(۱) چارچوب مفهومی

از آنجایی که انسان‌ها از طریق روابطی که با یکدیگر برقرار می‌سازند سعی دارند تا نیازمندی‌های خود را تأمین و اهداف مورد نظر را محقق نمایند، پدیده‌ای به نام «جامعه»^۱ شکل می‌گیرد. برقراری رابطه میان افراد باعث می‌شود تا اطلاعات، بین افراد مبادله شود و افراد جامعه در قالب شبکه‌های مختلف اجتماعی از قبیل همسایگان، دوستان، شبکه‌های خویشاوندی، خانواده و غیره به تعریف و تحقق منافع جمعی اقدام کنند و با مشارکت فعالانه در اجتماع، سعی در بهبود کیفیت زندگی فردی و جمعی خود

1. Society

نمایند. هرچه این روابط از استحکام بیشتر و از کیفیت و کمیت بالاتری برخوردار بوده و نظام‌مندتر و هماهنگ‌تر عمل نمایند، ما شاهد دستیابی به اهداف جمعی در مدت زمانی کوتاه‌تر و با صرف هزینه‌ای کمتر خواهیم بود. در این حالت ما می‌توانیم از «سرمایه اجتماعی» صحبت به میان آوریم که ترکیب ویژه روابط اجتماعی و نیز کیفیت این روابط است. ارتباطات اجتماعی هنگامی می‌توانند به مثابه «سرمایه اجتماعی» عمل کنند که مبتنی بر اعتماد متقابل بوده و تحت تأثیر ارزش‌ها و هنجارهای مشترکی که افراد جامعه در آن شریک‌اند، باشند. سرمایه اجتماعی فرآیند مشارکت افراد برای دستیابی به منافع مشترک را تسهیل می‌نماید.

لازم است به این نکته توجه نمود که سرمایه اجتماعی در درون یک فرد و یا در درون ساختار اجتماعی وجود ندارد، بلکه در فضای بین افراد (فضای ارتباطی) موجود است. سرمایه اجتماعی چیزی نیست که در تملک دولت، یک سازمان و یا بازار باشد بلکه همگان می‌توانند در تولید آن مشارکت کنند. سرمایه اجتماعی از هزاران کنش روزانه‌ای که بین مردم وجود دارد آفریده می‌شود و به وجود می‌آید (Bullen & Onyx, 1990).

جهت بررسی دقیق‌تر مفهوم سرمایه اجتماعی ابتدا برخی از تعاریفی که تاکنون برای سرمایه اجتماعی طرح گردیده را در قالب جدول زیر آورده و سپس سعی می‌کنیم تا اجزای تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی را مشخص نماییم.

جدول ۱: تعاریف سرمایه اجتماعی توسط صاحب‌نظران مختلف

صاحب‌نظر	تعریف سرمایه اجتماعی
بورديو (۱۹۸۶)	سرمایه اجتماعی، حاصل جمع منابع بالقوه و بالفعل فراهم شده برای فرد و یا گروه است. این منابع، برآمده از مالکیت شبکه بادوامی از روابط کم و بیش نهادینه شده‌ای است که از فهم متقابل و سوابق مشترک بین افراد، حاصل می‌شود.
کلمن (۱۹۹۰)	سرمایه اجتماعی را می‌بایست با کارکردش تعریف کرد. کارکردی که به وسیله سرمایه اجتماعی مشخص می‌شود ارزش جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی است که کنش‌گران به عنوان منابعی جهت تحقق اهداف و علائقشان از آن‌ها استفاده می‌کنند.

ادامه جدول ۱

بیکر (۱۹۹۰)	سرمایه اجتماعی منبعی است که کنش‌گران آن را از ساختارهای خاص اجتماعی بر می‌گیرند و سپس در پیگیری منافع خود به کارش می‌برند: سرمایه اجتماعی به‌واسطه تغییر در روابط کنش‌گران به‌وجود می‌آید.
شیف (۱۹۹۲)	سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از عناصر ساختار اجتماعی است که بر روابط میان مردم اثر می‌گذارد و نهاده‌های تابع تولید و یا توابع مطلوبیت را تشکیل می‌دهند.
برت (۱۹۹۵)	سرمایه اجتماعی، دوستان، همکاران و تماس‌های کلی‌تری است که از طریق آن‌ها فرصت‌های استفاده از سرمایه مالی و انسانی به دست می‌آید.
پاتنام (۱۹۹۵)	سرمایه اجتماعی، جنبه‌هایی از سازمان اجتماعی از قبیل هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و اعتماد متقابل است که همیاری و هماهنگی افراد را برای دستیابی به منافع مشترک، تسهیل می‌کند.
بانک جهانی (۱۹۹۵)	سرمایه اجتماعی به نهادها، روابط و هنجارهایی که به کمیت و کیفیت کنش‌های متقابل اجتماعی جوامع شکل می‌دهند، اشاره دارد. سرمایه اجتماعی تنها حاصل جمع نهادهایی که جامعه را پی‌ریزی کرده‌اند، نمی‌باشد. بلکه پیوندهای محکمی است که آن‌ها را به یکدیگر متصل می‌دارد.
رز (۱۹۹۸)	سرمایه اجتماعی، مجموعه‌ای از شبکه‌های رسمی و غیررسمی است که افراد از آن استفاده می‌کنند تا کالاها و خدمات را به (مصارف مختلف) تخصیص دهند.
فوکویاما (۲۰۰۰)	سرمایه اجتماعی، مثل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیررسمی (نانوشته) است که همکاری میان دو یا چند نفر را ارتقاء می‌بخشد.
کوهن و پروساک (۲۰۰۱)	سرمایه اجتماعی از پیوندهای مؤثر موجود میان مردم ترکیب یافته است. پیوندهایی که مبتنی بر اعتماد، فهم متقابل، ارزش‌های مشترک و رفتارهایی است که اعضای اجتماعات و شبکه‌های انسانی را به یکدیگر پیوند می‌دهد و عمل همیاری را ممکن می‌سازد.
لامان و پروساک (۱۹۹۸)	سرمایه اجتماعی یک فرد عبارت است از مجموعه و الگوی روابطی که فرد در آن‌ها درگیر است و بدان دستیابی دارد.
فاطمه مرزیسی (۱۳۸۴)	سرمایه اجتماعی شکلی از همبستگی سنتی جامعه است که در آن گروه‌های مردم می‌توانند با وقف خویش در پروژه‌های اجتماعی نفع فردی خود را دنبال کنند.
OECD (2004)	سرمایه اجتماعی، شبکه‌هایی دارای هنجارها، ارزش‌ها و برداشت‌های مشترک است که همکاری در داخل و بین گروه‌ها را تسهیل می‌کند.

با توجه به تعاریف متعددی که ارائه گردید، می‌توان اکنون این پرسش را مطرح کرد که «اجزاء و عناصر تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی چیست؟». در بین همه تعاریف می‌توان این نکته را استنباط کرد که ویژگی‌هایی در ساختار اجتماعی وجود دارد که کنش‌های متقابل موجود میان افراد را سامان می‌بخشد و آن‌ها را به سمت و سوی هدایت می‌کند که منافع جمعی به شکل سهل‌الوصول‌تری تأمین گردد. در حقیقت روابط اجتماعی تصادفی و موقتی نمی‌تواند به عنوان ابزار تأمین منافع مشترک مورد استفاده قرار گیرد، بلکه هنگامی که به صورت شبکه‌ای بادوام درمی‌آید و به قول بوردیو نهادینه می‌شود و افراد در قالب آن‌ها بازی مکرر خود یعنی مراودات روزمره و همکاری و همیاری را تمرین و تجربه می‌کنند می‌توانند به صورت منبعی در اختیار کنش‌گران قرار گیرند و به صورت سرمایه مورد استفاده واقع شوند.

از سویی دیگر، در صورتی روابط اجتماعی به صورت منبعی بالقوه برای تحقق اهداف جمعی درمی‌آید که در فضایی اعتمادآمیز و مبتنی بر هنجارهای دعوت‌کننده به مشارکت و کمک و مساعدت به دیگران بنا شده باشند. تا بدین جا ما سرمایه اجتماعی را نزدیک به آنچه پاتنام تعریف می‌کند مورد توجه قرار داده‌ایم و اجزا تشکیل‌دهنده آن را «شبکه‌ها» که بعد ساختی^۱ سرمایه اجتماعی است و جنبه عینی دارد و نیز «اعتماد» و «هنجارها» که بعد شناختی^۲ سرمایه اجتماعی بوده و جنبه ذهنی دارد تعریف نموده‌ایم.

دیوید هالپرن سرمایه اجتماعی را ترکیب یافته از سه جزء می‌داند (Halpern, 2005):

الف) شبکه‌ها

ب) هنجارها، ارزش‌ها و انتظارات^۳

ج) ضمانت‌های اجرایی^۴

به دو مورد نخست قبلاً اشاره‌ای رفت. اما ضمانت‌هایی اجرایی می‌توانند به صورت

1. Structural
2. Cognitive
3. Expectancies
4. Sanctions

رسمی و یا غیررسمی در قالب پاداش‌ها^۱ و مجازات‌هایی^۲ که به رفتار افراد داده می‌شود مورد شناسایی قرار گیرند. در بسیاری اوقات ترس از محرومیت از بسیاری مزایا و یا حتی محروم شدن از روابط با کسانی که مایل به داشتن ارتباط با آنان هستیم ما را از دست زدن به انجام برخی کارها باز می‌دارد. گاهی نیز پاداش‌های در نظر گرفته شده برای برخی کارها (مثلاً مورد توجه قرار گرفتن و منزلت یافتن و ...) ما را به انجام برخی کارها ترغیب می‌کند. ضمانت‌های اجرایی گاهی نه به صورت هنجاری، بلکه به شکل قانون رسمی، پشتوانه رسمی دولت به تنظیم روابط اجتماعی می‌پردازند.

به نظر می‌رسد بهتر است تنها آن بخش از ضمانت‌های اجرایی که صورتی غیررسمی داشته و به شکل هنجاری نانوشته می‌باشد را به عنوان سرمایه اجتماعی لحاظ کنیم و آن را نه به صورت جداگانه، بلکه در دل هنجارها مورد بحث قرار دهیم و بخش رسمی ضمانت‌های اجرایی که صورتی قانونی به خود می‌گیرد را به عنوان یکی از بسترهای مورد نیاز موجود در جامعه برای شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی مدنظر قرار دهیم؛ چرا که قوانین رسمی به تعبیر کلمن، در ساختار روابط اجتماعی نهفته نیستند بلکه از بیرون بر آن‌ها اعمال قدرت می‌کنند.

منابعی که سرمایه اجتماعی در آن‌ها خلق می‌شود عبارتند از: خانواده، مدارس و دیگر نهادهای آموزشی، اصناف و مشاغل، نهادهای مدنی و اجتماعات محلی؛ منابع فوق همگی در ایجاد سرمایه اجتماعی از اهمیت بسزایی برخوردارند اما آنچه به نظر می‌رسد از دیگر منابع از تأثیر بالاتری برخوردار است، نهادهای مدنی می‌باشد. ادبیات سرمایه اجتماعی بر آن است که در ارتباط با تولید سرمایه اجتماعی سهم کمتری را به خانواده اختصاص داده و در مقایسه با آن، بالاترین تأثیر را به زمان‌های خردی که افراد برای کارکردن در نهادهای داوطلبانه صرف می‌کنند منظور بدارد (Australian Bureau of Statistics, 2002). لازم به ذکر است که اشکال مختلف سرمایه در صورتی که به خدمت کل جامعه درآیند می‌توانند در کل نتایج مثبتی را برای جامعه به بار آورند. لیکن در صورتی که هرکدام از اشکال مختلف سرمایه در

1. Rewards

2. Punishments

خدمت اهداف گروهی خاص قرار بگیرد و به منافع کل جامعه پیوند نخورد می‌تواند پیامدهای منفی‌ای برای جامعه به بار آورد (Australian Bureau of Statistics, 2003A).

۲) روش

۲-۱) ابزار سنجش

از آنجایی که از همان ابتدا در تعریف سرمایه اجتماعی، تعریف رابرت پاتنام را مبنای کار خود قرار دادیم، در شاخص‌سازی سرمایه اجتماعی نیز بر همین اساس کار کرده و مفهوم‌سازی و عملیاتی کردن سرمایه اجتماعی با توجه به تعریف ارائه شده توسط پاتنام به انجام رسیده است. وی سرمایه اجتماعی را «جنبه‌هایی از سازمان اجتماعی که هماهنگی و همکاری بین افراد را جهت نیل به منافع مشترک تسهیل می‌کند» تعریف می‌نماید. این جنبه‌های سازمان اجتماعی را می‌توان در سه بعد اعتماد و قابلیت اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها مورد توجه قرار داد.

پیش از پرداختن به شاخص‌سازی سرمایه اجتماعی جهت سنجش آن در استان اصفهان و رسیدن به شاخص‌هایی که متناسب با فرهنگ و ساختار اجتماعی جامعه ایرانی باشد، تحقیقات مختلفی که در دیگر کشورها صورت گرفته بود مرور گردید. از جمله تحقیقات مرور شده می‌توان به این موارد اشاره کرد: سنجش سرمایه اجتماعی در ۵ منطقه استرالیا توسط بولن و اونیکس (۱۹۹۸)؛ پژوهش ریچارد رز در روسیه با عنوان سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی (۱۹۹۸)؛ شاخص‌های ارائه شده توسط نارایان و دیپا (۱۹۹۹)؛ سنجش سرمایه اجتماعی در دو جنبه ساختی و شناختی آن در کشورهای هند و پاناما توسط کریشنا و شردر (۲۰۰۰)؛ پیمایش سرمایه اجتماعی بنچمارک که در سطح ملی و بسیار گسترده به مدیریت رابرت پاتنام صورت گرفته (۲۰۰۰)؛ شاخص‌های ارائه شده توسط مرکز آمار استرالیا (۲۰۰۳)؛ گروتاثرت و دیگران (۲۰۰۵) و... در نهایت بر اساس مطالعات انجام شده و با تأکید بر تعریف پاتنام و ابعاد سه گانه اعتماد، هنجار و شبکه، مفهوم سرمایه اجتماعی شاخص‌سازی گردید.

جدول ۲: شاخص‌های در نظر گرفته شده برای سرمایه اجتماعی و معنای مفهومی آن‌ها و ماخذ مورد استناد

شماره	شاخص‌ها و معنای مفهومی آن	منبع
۱	اعتماد و قابلیت اعتماد اعتماد: میزان اعتماد فرد به آشنایان (اعضای خانواده، خویشاوندان، دوستان، همکاران و همسایگان) اعتماد به غریبه‌ها و سازمان‌های مختلف و نمایندگان حکومت (مدیران سازمان‌ها و نمایندگان مجلس) قابلیت اعتماد: میزان ریسک‌پذیری و قابل اعتماد دانستن محیط زندگی از نظر فرد (عدم یا وجود دزدی یا کلاهبرداری در آن)	Bullen and Onyx (1998), Krishna and Shrader (2000), Benchmark Survey (2000), Australian Bureau of Statistics (2003B), Grootaert and others (2005)
۲	مشارکت اجتماعی انواع مشارکت که هم برای فرد رضایت به بار می‌آورد و هم عامل شکل‌دهی به روابط و سازنده شبکه‌های حمایتی بالقوه است (مانند دیدار با دوستان و خویشاوندان) شرکت در مراسم شادی و ترحیم هم‌محله‌ای‌ها، رفتن به سینما، پارک، کوه و غیره به صورت دسته‌جمعی).	Bullen and Onyx (1998), Benchmark Survey (2000), Australian Bureau of Statistics (2003B)
۳	مشارکت مدنی فعالیت‌هایی که در ارتباط با فضای سیاسی، حکومتی، مدیریت باشگاه‌ها و انجمن‌ها و نیز سازمان‌های غیردولتی بوده و معمولاً در قالب عضویت رسمی فرد در گروه‌های مختلف خود را نشان می‌دهد و تابع مقررات و سلسله مراتب است.	Bullen and Onyx (1998), Rose (1998), Benchmark Survey (2000), Australian Bureau of Statistics (2003B), Grootaert and others (2005)
۴	همیاری هنجار همیاری، به احساس درونی افراد جهت کمک به دیگران و به اجتماعی که در آن زندگی می‌کنند اشاره دارد و باعث ایجاد تعادل بین منافع فردی و منافع جمعی می‌شود (هنجار همیاری، افراد را به سهیم شدن در حمایت کردن از سایر افراد جامعه ترغیب می‌کند).	Krishna and Shrader (2000), Benchmark Survey (2000), Australian Bureau of Statistics (2003B),
۵	همکاری همکاری در محیط‌های مختلف جهت دستیابی به نتیجه یا هدفی مشترک (از قبیل کمک‌های مردمی در صورت بروز بحران یا کمک‌های تخصصی به همکاران با مسئولیت‌های مشابه در شرکت داوطلبانه افراد در اجتماع)	Krishna and Shrader (2000), Australian Bureau of Statistics (2003B), Grootaert and others (2005)

ادامه جدول ۲

Benchmark Survey (2000), Australian Bureau of Statistics (2003B)	ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها (مدارا) اشاره به این دارد که افراد تا چه حد هنجارها، سبک‌های زندگی و عقایدی که متفاوت از آنچه که خود دارند را مورد پذیرش قرار داده و به آن احترام می‌گذارند.	۶
Bullen and Onyx (1998), Australian Bureau of Statistics (2003B)	احساس امنیت میزان احساس امنیت و آسودگی و آرامش مردم در خانه‌های خود و یا از قدم زدن در کوچه و خیابان‌های شهر در طول شبانه روز	۷
Benchmark Survey (2000), Australian Bureau of Statistics (2003B)	حمایت اجتماعی (مالی و عاطفی) حمایت افراد از یکدیگر که به صورت مالی و عاطفی در زمان نیازمندی و یا به عنوان بخشی از حیات روزمره فراهم آمده باشد (نظیر پول قرض دادن، گوش کردن به درد دل افراد).	۸
Krishna and Shrader (2000), Grootaert and others (2005)	انسجام اجتماعی بهره‌مندی از احساس پذیرش از سوی دیگران و احساس راحتی در محیط همسایگی و اجتماع محلی و گروه‌هایی که افراد در آن‌ها عضویت داشته و یا در آن‌ها مشارکت دارند.	۹
Benchmark Survey (2000), Australian Bureau of Statistics (2003B)	احساس اثرگذاری و کارایی درک و تصور افراد و اجتماعات از میزان توانایی تأثیرگذاری آنان در فعالیت‌ها و روندهای موجود در جامعه	۱۰
Bullen and Onyx (1998), Australian Bureau of Statistics (2003B)	ارزش زندگی ارزش زندگی عبارت است از احساس رضایت‌مندی فرد از زندگی و با ارزش دانستن خود در جامعه و باور به این که جامعه نیز متقابلاً احترام لازم را به آن‌ها می‌گذارد.	۱۱
مؤلفین	وساطت اجتماعی حضور فعال فرد به عنوان میانجیگر در حل اختلافات و منازعات موجود میان آشنایان، همسایه‌ها، همکاران و یا همشهری‌ها	۱۲

منبع: (اسماعیلی، ۱۳۸۵)

جدول ۳: ابعاد و مولفه‌های سرمایه اجتماعی و تعاریف عملیاتی ارائه شده جهت سنجش آن‌ها

مفهوم	ابعاد اصلی	ابعاد فرعی	تعریف عملیاتی
سرمایه اجتماعی (جنبه‌هایی از سازمان اجتماعی که هماهنگی و همکاری بین افراد را جهت نیل به منافع مشترک تسهیل می‌کند)	۱- اعتماد و قابلیت اعتماد	اعتماد غیررسمی	پاسخگو تا چه حدی به این افراد اعتماد دارد: اعضای خانواده، اقوام و خویشاوندان، دوستان و آشنایان، همسایگان، همکاران و همکلاسی‌ها
		اعتماد رسمی	پاسخگو تا چه حدی فکر می‌کند که این نهادها و سازمان‌ها منافع جامعه را تأمین می‌کنند: آموزش و پرورش، نیروی انتظامی، شهرداری، ...
		اعتماد تعمیم یافته	پاسخگو تا چه حدی به غریبه‌ها و سایر افرادی که با آن‌ها سابقه آشنایی ندارد، اعتماد می‌کند.
		قابلیت اعتماد محیط	پیدا شدن کیف پر از پول و رسیدن به دست صاحب آن در صورت گم شدن در محل
		احساس امنیت	احساس امنیت جهت قدم زدن در کوچه خیابان‌های محله طی شب و روز
۲- هنجارها	همیاری	احساس تکلیف فردی	احساس تکلیف کردن فرد برای کمک جهت بهبود اوضاع محل زندگی و جامعه
		ایثارگری اجتماعی	حاضر شدن به چشم‌پوشی از پول و وقت خود برای بهبود وضع محل
همکاری	همکاری محله ای	همکاری محله ای	وجود سابقه کار مشترک در محل جهت انجام یک کار عام‌المنفعه، یا حل یک مشکل
		همکاری با مسئولین	همکاری مردم با مسئولین در صورت تقاضا از آنان جهت صرفه جویی در مصرف آب و برق
	ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها	لذت بردن فرد از زندگی با مردمی که فرهنگ و آداب و رسوم متفاوتی با وی دارند	

ادامه جدول ۳

اعتقاد به این که وجود فرهنگ‌های متفاوت به بهبود اوضاع محل کمک می‌کند.			
تمایل به زندگی در جامعه‌ای چند فرهنگی و نه تک فرهنگی			
احساس مفید واقع شدن و اثر بخش بودن در طول دوران زندگی	احساس اثرگذاری و کارایی		
باور فرد به تأثیر گذار بودن بر حل مشکلات و بهتر شدن وضع محل سکونت			
باور فرد به توانایی مردم محل در حل مشکلات و مسائل محله در صورت همکاری و همدلی آنان با یکدیگر.			
احساس رضایت از زندگی گذشته خود	ارزش زندگی		
اعتقاد به این که جامعه ارزش لازم را برای فرد قائل است.			
داوطلب بودن فرد جهت مداخله در نزاع و مشاجره میان دو همسایه جهت آشتی دادن آنها	وساطت اجتماعی		
کمک به یکی از دوستان، همسایه ها یا افراد فامیل طی یکسال گذشته در ارتباط با موارد زیر: - کمک به آنها برای انجام برخی کارهایشان - گوش دادن به درد دل‌ها و مشکلات آنها	حمایت عاطفی	حمایت اجتماعی	
قرض دادن چیزی یا یکی از وسایل منزل به آنان	حمایت اقتصادی		
پول قرض دادن به آنان			

ادامه جدول ۳

شرکت در فعالیتهای زیر طی سه ماه گذشته	مشارکت در سطح محله				۳- شبکه‌ها	سرمایه اجتماعی
- شرکت در مراسم ختم همسایگان و هم محله‌ای‌ها - شرکت در مراسم جشن و شادی هم محله‌ای‌ها	مشارکت در امور مذهبی	مشارکت اجتماعی	افقی			
- شرکت در دسته‌های عزاداری و مراسم مذهبی شرکت در نماز جمعه	مشارکت سازماندهی شده			ساختار شبکه		
- شرکت در گردهمایی، جشنواره و جلسات شرکت در جلسات اولیاء و مربیان	مشارکت در تفریح دسته جمعی					
- رفتن به پارک، کوه یا باغ برای تفریح با دیگران - مهمانی‌های فامیلی هفتگی یا ماهانه	مشارکت مدنی	مشارکت مدنی	عمودی			
عضویت و مشارکت مستمر فرد در: - انجمن‌های خیریه - قرض الحسنه فامیلی - هیأت مذهبی	عضویت در گروه‌های فرهنگی					
- گروه‌های هنری - بسیج - کانون فرهنگی	الگوهای جدید مشارکت					
- سازمان‌های غیردولتی - تشکل‌های سیاسی						

ادامه جدول ۳

- تیم ورزشی - اتحادیه کارگری - انجمن اولیاء و مربیان					
- اهمیت دادن افراد به یکدیگر و تنها به فکر و کسب و کار خود نبودن - قادر بودن افراد به یافتن دوستان واقعی در شهر و محل سکونت خود - آموزش احترام گذاردن به حقوق و اموال دیگران توسط والدین به فرزندان - عملکرد موفق مدارس در آماده کردن جوانان برای حیات اجتماعی - نقش سازنده و موثر مساجد در ایجاد زندگی بهتر در جامعه - وجود روابط محبت آمیز و انسان دوستانه میان افراد و نه مبتنی بر پول منفعت طلبی - برابر بودن افراد در مقابل قانون و عدم اعمال تبعیض میان آنان			انسجام اجتماعی	کیفیات شبکه	

بر پایه شاخص‌های مورد بحث و برای سنجش مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در این پژوهش ابزار پژوهش ساخته شد. در مجموع، پرسش‌نامه مشتمل بر ۶۹ آیتم جزئی بوده است که ۲۶ متغیر را مورد سنجش قرار داده است. هریک از متغیرهای سنجش شده یکی از ابعاد فرعی یا جزئی سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند.

در ابتدا به منظور حصول اعتبار قابل قبول برای پرسش‌نامه، مبانی نظری و تجربی مربوط به سنجش آن مورد بررسی و نقد قرار گرفت و پس از تعریف دقیق عوامل فرعی سنجش، طرح سؤالات و گویه‌ها و معرف‌ها و قرار دادن آن‌ها در قالب پرسش‌نامه به انجام

رسیده است. پرسش‌نامه پس از طراحی مقدماتی در اختیار برخی کارشناسان و پژوهشگران مرتبط با موضوع قرار گرفته و پس از برخی حذف و اضافات و اصلاحات در جمله‌ها از اعتبار صوری آن تا حد زیادی اطمینان حاصل شده است.

سنجش قابلیت اعتماد ابعاد فرعی پرسش‌نامه برای اندازه‌گیری مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بر اساس دو تکنیک هماهنگی درونی گویه‌ها و تکنیک دو نیمه کردن به انجام رسیده که به ترتیب و براساس آن‌ها ضرایب آلفای کرنباخ و اسپیرمن - براون محاسبه شده‌اند. ضرایب محاسبه شده برای هر یک از ابعاد فرعی در مجموع حاکی از قابل قبول بودن دقت^۱ سنجش و در نتیجه قابلیت اعتماد آن می‌باشد. این ابعاد فرعی و ضریب قابلیت اعتماد متناظر با هر یک از آن‌ها شامل ارزش زندگی (۰/۶۸)، ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها (۰/۷۹)، احساس اثرگذاری و کارایی (۰/۷۱)، کمک و همیاری (۰/۶۵)، احساس امنیت (۰/۶۳)، اعتماد به آشنایان (۰/۷۳)، اعتماد رسمی (۰/۸۱)، همکاری (۰/۶۶)، مشارکت اجتماعی (۰/۷۷)، حمایت اجتماعی (۰/۷۰) و مشارکت مدنی (۰/۷۸) می‌شوند. ضریب اسپیرمن - براون برای سنجش سرمایه اجتماعی برابر ۰/۸۳ حاکی از قابل قبول بودن قابلیت اعتماد براساس دقت سنجش می‌باشد.

۲-۲) جامعه آماری، نمونه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری در این تحقیق مشتمل بر مراکز بیست شهرستان استان اصفهان بوده است. کلیه شهروندان ۱۵ ساله و بیشتر ساکن در این مراکز در چارچوب نمونه قرار داشته‌اند. براساس برآورد پارامترهای تأثیرگذار بر حجم نمونه در مطالعات مقدماتی، حجم نمونه از حداقل ۱۹۶ نفر برای شهرستان‌های سمیرم، گلپایگان، خوانسار، اردستان، نطنز، فریدونشهر و دهاقان تا حداکثر ۴۲۴ نفر برای شهرستان اصفهان و در مجموع ۴۷۳۹ نفر مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. شیوه نمونه‌گیری، سهمیه‌ای و براساس متغیرهای جنس، گروه سنی و منطقه محل زندگی بوده است.

از مجموع نمونه مورد مطالعه، ۵۱/۸ درصد را مردان و ۴۸/۲ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. میانگین سنی افراد مورد مطالعه ۳۴ سال بوده که در شهرستان‌های مختلف از حداقل میانگین ۳۲ تا حداکثر میانگین ۳۷ بوده است. ۵۷ درصد پاسخگویان متأهل و ۴۰ درصد مجرد بوده‌اند. بیشترین سهم در نمونه مربوط به افراد با تحصیلات دیپلم بوده است.

۳) یافته‌ها

یافته‌های پژوهش در جدول شماره ۴ خلاصه شده است. مهم‌ترین نتایج به شرح زیر است:

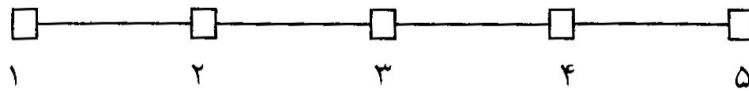
بر اساس تحلیل عاملی انجام شده برای سنجش اعتماد اجتماعی شهرستان‌های آران، اردستان، نایین، داران و فریدونشهر دارای بالاترین میزان اعتماد اجتماعی و شهرستان‌های فلاورجان، برخوار، اصفهان، سمیرم و خمینی شهر دارای پایین‌ترین میزان از اعتماد اجتماعی بودند.

نمای توزیع برای متغیر اعتماد به غریبه‌ها بر روی یک مقیاس ۷ درجه‌ای (از کاملاً تا اصلاً) بر روی گزینه اصلاً قرار دارد. بیش از نیمی (۵۰/۸ درصد) پاسخگویان در استان اظهار کرده‌اند که به غریبه‌ها، «اصلاً» اعتمادی ندارند. تقریباً از هر ۵ پاسخگو ۴ نفر آنان هیچ اعتمادی به غریبه‌ها نداشته یا میزان این اعتماد کم یا خیلی کم است.

رتبه‌بندی سازمان‌ها و نهادهای مختلف بر حسب اظهار اعتماد پاسخگویان به آن‌ها به ترتیب از بیشترین اعتماد به آموزش و پرورش، صدا و سیما و نیروی انتظامی و پلیس تا کمترین اعتماد که به بازار و بازاریان بوده است. بر اساس میانگین به دست آمده برای هر سازمان می‌توان آن‌ها را در یکی از گروه‌های چهارگانه به شرح زیر طبقه‌بندی کرد:

جدول ۴: رتبه‌بندی اعتماد پاسخگویان به سازمان‌ها و نهادهای مختلف

Min	--	-	+	++	Max
وضعیت	بسیار نامطلوب	نامطلوب	مطلوب	بسیار مطلوب	وضعیت
سازمان‌ها	هیچ سازمانی در وضعیت بسیار نامطلوب قرار ندارد.	شهر داری‌ها - بانک‌ها - مجلس و نمایندگانش - بازار و بازاریان	آموزش و پرورش - صدا و سیما - نیروی انتظامی و پلیس - انجمن‌های خیریه - روزنامه و مطبوعات - بیمه - کمیته امداد - مراکز بهداشتی و درمانی - مخابرات و تلفن - آب و برق - قرض الحسنه‌ها - شرکت گاز - دادگستری	هیچ سازمانی در وضعیت بسیار مطلوب قرار ندارد.	سازمان‌ها

در رابطه با آینده اعتماد، مردم بیشتر بر این باورند که با گذشت زمان سطح اعتماد اجتماعی در روابط میان آنان کاسته می‌شود. تحلیل عاملی انجام شده مبتنی بر ۴ مؤلفه مشارکت در سطح محله، مشارکت در امور مذهبی، مشارکت در تفریح دسته جمعی و مشارکت سازماندهی شده که هرکدام شامل چندین معرف بوده‌اند نشان داد که مراکز شهرستان‌های اردستان، فریدونشهر، داران، تیران و کرون و خوانسار دارای بالاترین سطح از مشارکت اجتماعی و شهرستان‌های مبارکه،

کاشان، دهقان، اصفهان و برخوار دارای پایین‌ترین سطح از مشارکت اجتماعی در مقایسه با سایر شهرستان‌ها بوده‌اند.

متوسط عامل وساطت اجتماعی برای کل نمونه مورد مطالعه در ۲۰ مرکز شهرستان برابر (۳/۸۱) به طور معناداری بالاتر از مقدار ۳ یا حد وسط مقیاس تعریف بود. براساس اطلاعات به دست آمده نتیجه گرفته شد که در مجموع، استان به لحاظ عامل وساطت اجتماعی به‌عنوان یکی از عوامل تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی در وضعیت مطلوب قرار دارد.

مؤلفه الگوهای جدید مشارکت شامل دو معرف عضویت در یک تشکل سیاسی و عضویت در سازمان‌های غیردولتی بوده و براساس آن‌ها سنجش شده است. میانگین محاسبه شده برای دو معرف مذکور بر روی یک مقیاس ۵ درجه‌ای نشان از ضعف بسیار بالای این نوع از مشارکت دارد. میانگین ۱/۱۹ برای عضویت در تشکل سیاسی نزدیک به کمترین مقدار ممکن (مقدار ۱) و میانگین ۱/۳۰ برای عضویت در سازمان غیردولتی نیز دارای چنین وضعیتی است.

در مجموع و براساس ترکیب خطی ۴ مؤلفه سازنده عامل مشارکت مدنی و محاسبه مقادیر عاملی برای ۲۰ مرکز شهرستان به ترتیب اردستان، داران، فریدونشهر و خوانسار دارای بالاترین سطح مشارکت مدنی و لنجان، شهرضا، اصفهان، برخوار و خمینی شهر دارای پایین‌ترین نرخ مشارکت مدنی بوده‌اند.

درصد مشارکت در انجمن‌ها و گروه‌های سازمان‌یافته به ترتیب در هیئت‌های مذهبی، تیم‌های ورزشی و انجمن اولیاء و مربیان بیشتر و در تشکل‌های سیاسی و سازمان‌های غیردولتی کمتر بوده است.

میانگین ایثارگری اجتماعی برای استان برابر با ۲/۹۵ و براساس مرزهای تعریف شده بر روی مرز وضعیت نامطلوب و وضعیت مطلوب قرار گرفته است (میانگین محاسبه شده فاقد تفاوت معنادار با مقدار ۳ است) که در مجموع حاکی از یک وضعیت میانه در رابطه با مؤلفه ایثارگری اجتماعی در استان است.

براساس تحلیل عاملی انجام شده و تعریف عامل همکاری با استفاده از دو مؤلفه

همکاری محله‌ای و همکاری با مسئولین و براساس نمرات عاملی محاسبه شده شهرستان‌های نطنز، خوانسار، فریدونشهر، داران و اردستان با رتبه‌های اول تا پنجم و بالاترین مقادیر عاملی در بهترین موقعیت و شهرستان‌های خمینی شهر، دهاقان، سمیرم، اصفهان و برخوار با رتبه‌های شانزدهم تا بیستم و پایین‌ترین مقادیر عاملی در بدترین موقعیت در مقایسه با سایر شهرستان‌ها قرار داشته‌اند.

میانگین ۳/۷۲، ۳/۶۱ و ۳/۴۷ به ترتیب برای مؤلفه‌های احساس اثربخشی فردی، توانایی حل مشکلات از طریق همکاری جمعی و احساس اثربخشی اجتماعی در حل مشکلات محیط زندگی نشان می‌دهد که براساس گروه‌بندی انجام شده بر روی مقیاس احساس اثرگذاری و کارایی، متوسط استان در هر سه مؤلفه در گروه یا حالت مطلوب قرار گرفته است.

عامل ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها با استفاده از دو مؤلفه لذت بردن از زندگی در جامعه چندفرهنگی و تاثیر چند فرهنگی بودن بر بهبود محیط زندگی تعریف و نتایج رتبه‌بندی نشان داد که به ترتیب شهرستان‌های اردستان، داران، خوانسار، آران و برخوار در رتبه‌های اول تا پنجم و تیران و کرون، شهرضا، اصفهان، خمینی شهر، دهاقان در رتبه‌های شانزدهم تا بیستم قرار دارند.

تعریف عامل ارزش زندگی بر مبنای دو مؤلفه ارزش قائل شدن جامعه برای فرد و رضایت از زندگی در صورت وفات نشان می‌دهد که شهرستان‌های آران، کاشان، اردستان، نایین و دهاقان به ترتیب اول تا پنجم و شهرستان‌های فریدونشهر، سمیرم، نجف آباد، خمینی شهر و فلاورجان به ترتیب در رتبه‌های شانزدهم تا بیستم قرار دارند.

تعریف عامل احساس امنیت با استفاده از مؤلفه‌های احساس امنیت در روز و احساس امنیت در شب نشان می‌دهد که در شهرستان‌های فریدون شهر، اردستان، خوانسار، آران و نطنز این عامل در وضعیت مطلوب‌تر و در شهرستان‌های لنجان، فلاورجان، اصفهان، خمینی شهر و سمیرم در وضعیت نامطلوب‌تر قرار دارد.

و بالاخره در رابطه با سرمایه اجتماعی، براساس آماره‌های نمونه‌ای به ترتیب مراکز

شهرستانهای اردستان، فریدونشهر، خوانسار، داران، آران، نطنز، نایین، نجف آباد، گلپایگان، تیران و کرون، لنجان، شهرضا، فلاورجان، کاشان، دهاقان، مبارکه، برخوار، سمیرم، اصفهان و خمینی شهر که به ترتیب رتبه‌های اول تا بیستم نمونه ای را به خود اختصاص داده‌اند دارای بالاترین تا پایین‌ترین سطح از سرمایه اجتماعی در استان اصفهان است.

• بر اساس مقایسه معناداری تفاوت نمرات عاملی برای شهرستان‌ها، بیست شهرستان مورد مطالعه در هفت گروه به شرح زیر قرار گرفته‌اند (جدول شماره ۵):

جدول ۵: رتبه بندی شهرستان‌های اصفهان بر اساس شاخص سرمایه اجتماعی

رتبه	مراکز شهرستان
اول	اردستان، فریدونشهر
دوم	خوانسار، داران، آران، نطنز، نایین
سوم	نجف آباد، گلپایگان
چهارم	تیران و کرون، لنجان، شهرضا، فلاورجان، کاشان
پنجم	دهاقان، مبارکه
ششم	برخوار، سمیرم
هفتم	اصفهان، خمینی شهر

۴) بحث و نتیجه گیری

هر چند نمی‌توان توسعه اجتماعی را به لحاظ مفهومی به سرمایه اجتماعی تقلیل معنایی داد، اما بدون تردید می‌توان قضاوت کرد که سرمایه اجتماعی بخش مهمی از فضای مفهوم توسعه اجتماعی را پوشش می‌دهد. انجام مطالعات تجربی در حوزه موضوعی سرمایه اجتماعی بر مبنای رهیافت‌های نظری می‌تواند داده‌های علمی را تدارک بیند که در عمل و اجرا مورد بهره‌برداری برنامه‌ریزان توسعه اجتماعی قرار گیرد.

در پژوهش انجام شده، تلاش محققان بر آن بوده است تا با مبنا قرار دادن رویکرد رابرت پاتنام به مقوله سرمایه اجتماعی، در جهت سنجش آن در عمل، ابزارسازی به نحوی

صورت گیرد که به لحاظ علمی از اعتبار و قابلیت اعتماد در سطح مطلوبی برخوردار بوده و بنابراین بتوان به نتایج حاصله با اطمینان رجوع نمود.

نتایج به دست آمده حاکی از ضعف و قوت‌هایی در ابعاد اصلی و فرعی تعریف شده برای سرمایه اجتماعی در جامعه آماری مورد بررسی است. در حالی که اعتماد به آشنایان و اعتماد به برخی از سازمان‌ها و نهادها نظیر آموزش و پرورش، صدا و سیما و نیروی انتظامی و پلیس در سطح مطلوبی قرار دارد، در مقابل اعتماد به سازمان‌ها یا نهادهایی نظیر شهرداری، بانک، مجلس و بازار در وضعیت قابل قبولی قرار ندارند. در همین رابطه، اعتماد به غریبه‌ها در موقعیتی است که می‌توان آن را برای نظام اجتماعی بحرانی قلمداد کرد.

مشارکت مذهبی از جمله ابعادی از مشارکت اجتماعی است که باید آن را از نقاط قوت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در جامعه مورد مطالعه دانست. نگرش‌ها و رفتارهای مذهبی و مشارکت در حیات اجتماعی در شکل و قالب مناسب مذهبی از جمله مشخصه‌هایی است که در جامعه ایرانی می‌توان از آن با سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی در جهت تأثیرگذاری و ارتقای سایر ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بهره برد. وساطت یا میانجی‌گری اجتماعی که از جمله مؤلفه‌های تعریف شده توسط پژوهشگران برای سنجش سرمایه اجتماعی در ایران بوده است در وضعیت مطلوبی قرار داشته به نحوی که می‌توان آن را عنصری نهادینه از سرمایه اجتماعی در فرهنگ ایرانی دانست و با توجه به روابط متقابل عناصر سازنده سرمایه اجتماعی، این متغیر از جمله پدیده‌هایی است که می‌توان با تقویت آن بر سایر ابعاد نظیر مشارکت یا اعتماد اجتماعی اثر مثبت گذاشت.

از جمله موارد کاملاً قابل توجه وضعیت الگوهای جدید مشارکت نظیر عضویت در تشکل‌های سیاسی و عضویت در سازمان‌های غیردولتی است. ضعف سرمایه اجتماعی در دو بعد یاد شده به حدی است که با وجود گذشت مدت طولانی از ورود این عناصر به نظام فرهنگ ایران، می‌تواند حاکی از ناکارآمد بودن سیاست‌های فرهنگی تلقی شود که تاکنون در جهت نهادینه کردن این عناصر برداشته شده است. در مقابل مشارکت در

هیئت‌های مذهبی به عنوان عمومی‌ترین شکل مشارکت سازمان‌یافته در جامعه مورد مطالعه بوده است که می‌توان از چنین خصیصه‌ای و احتمالاً با بازتعریف کارکردهای اجتماعی آن در جهت تقویت سرمایه اجتماعی گام برداشت.

در پایان و به منظور گشایش راهی برای پژوهش‌های آتی مرتبط با نتایج مطالعه حاضر و بر اساس نتایج حاصله پیشنهاد می‌شود که شهرستان‌هایی نظیر اردستان و فریدونشهر که در سطح‌بندی انجام شده دارای بالاترین سرمایه اجتماعی و در مرتبه اول قرار گرفته‌اند، با شیوه‌های کیفی مورد مطالعه قرار گرفته تا احتمالاً به این وسیله بتوان الگویی برای سایر شهرستان‌ها بویژه شهرستان‌هایی که در مراتب پایین سطح‌بندی قرار گرفته‌اند، ارائه داد. همچنین با توجه به این‌که رتبه‌بندی نهایی از عامل سرمایه اجتماعی در بیست شهرستان مورد مطالعه نشان می‌دهد که دو شهرستان اصفهان و خمینی شهر در مرتبه هفتم و پایین‌ترین سطح قرار گرفته‌اند، لذا مطالعه موردی و عمیق‌تر وضعیت این دو شهرستان زمینه‌زا برای تصمیم‌گیری‌های اجرایی دقیق‌تر فراهم خواهد کرد.

- اسماعیلی، رضا. (۱۳۸۵)، بررسی شاخص‌های توسعه اجتماعی و سطح بندی آن در شهرستان‌های استان اصفهان، پایان‌نامه دوره دکتری، گروه علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان به راهنمایی آقایان دکتر رسول ربانی و دکتر صمد کلانتری و مشاوره دکتر فروغ عریضی و دکتر وحید قاسمی.
- بوردیو، پیر. (۱۳۸۰)، نظریه کنش: دلایل عملی و انتخاب عقلانی (ترجمه مرتضی مردیها)، تهران، انتشارات نقش و نگار.
- ربیعی، کامران. (۱۳۸۳)، سنجش سرمایه اجتماعی: مطالعه موردی منطقه حاشیه نشین محله عربهای ملک شهر اصفهان، پایان‌نامه دوره لیسانس، گروه علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان.
- کلمن، جیمز. (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی (ترجمه منوچهر صبوری)، تهران، نشر نی.
- مرنیسی، فاطمه. (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی در عمل: مورد انجمن روستای ایت ایکتل (نقدی بر همبستگی در کشور مراکش)، مقاله آمده در سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، به کوشش کیان تاج بخش (ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان)، تهران، نشر شیرازه.
- Australian Bureau of Statistics. (2002), **Social Capital and Social Wellbeing**, August.
- _____. (2003 A), **ABS Social Capital Framework Diagrams**.
- _____. (2003 B), **ABS Draft Social Capital Indicators for Discussion at Workshop**, Wednesday 4th June.
- Baker, WE. (1990), **Market Networks and Corporate Behavior**, Am. J. Social, 96.
- Bourdieu, P. (1986), **The Forms of Capital**, In Richardson, J. (ed), **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**, New York, Greenwood Press.
- Bullen, Paul & Jenny Onyx. (1998), **Measuring Social in five Communities in NSW**, Neighbourhood and community Centers. in: **Journal of Applied Behavior**, vol. 36, No 1, March 2000.
- _____. (1999), **Social Capital in Family Support Service and**

- Neighbourhood and Community Centers in NSW. An Analysis**, CACOM, Sydney, University of Technology.
- Burt, Ronalds. (1992), **Structural Holes, The Social Structure of Competition**, Cambridge, MA, Harvard University Press.
  - Fukuyama, Francis. (2000), **Social Capital and Civil Society**, IMF Working Paper Wp/00/74, April.
  - Grootaert, C.; Narayan, D.; Jones, V. N. & Woolcick, M. (2005), **Measuring Social Capital An integrated Questionnaire**, World Bank Working Paper, No. 18.
  - Halpern, D. (2005), **Social Capital**, Polity Press.
  - Krishna, Anirudh & Elizabeth Shrader. (2000), **Cross – Cultural Measure of Social Capital: a Tool and Result from India and Panama**, Washington DC, World Bank Social Capital Initiative Paper, No. 21, October.
  - Laumann, E. & Sandefur, R. (1998), **A paradigm for Social Capital**, Rationality and Society 10.
  - Narayan, D. & Cassidy, M. (1999), **A dimensioned Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory**, World Bank, Poverty Reduction and Economic Management Network, Washington D.C. Processed.
  - Putnam, R. D. (1995), **Bowling Alone: America's Declining Social Capital**, Journal of Democracy, Vol. 6.
  - Rose, Richard. (1998), **Getting Things Done in an Anti-Modern Society: Social Capital Networks in Russia**, Washington DC, World Bank Social Capital Initiative Paper, No. 6, November.
  - Schiff, M. (1992), **Social Capital, Labor Mobility, and Welfare**, Ration. Soc. 4.
  - Social Capital Benchmark Survey. (2000), **Final and Versions**. at <http://www.fftc.org/resurces/survey.pdf>.